

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР
АНДРЕЙЧИН”

Ализа Тайсир Халил-Константинова

Народни модели за назоваване на традиционни видове алкохолни напитки в българските говори

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“

Специалност: „Български език“

Професионално направление: Филология, шифър 2.1

Научен ръководител: Проф. д-р Ана Кочева

Научно жури:

1. Проф. Марияна Цибранска-Костова – председател
2. Проф. д-р Славка Керемидчиева – член
3. Проф. д-р Красимира Алексова – член
4. Доц. д-р Радослав Цонев – член
5. Доц. д-р Владислав Маринов – член

София, 2021

Дисертационният труд е обсъден на разширено заседание на Секцията за българска диалектология и лингвистична география на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН на 11.11.2021 г. и е насочен за защита с Протокол № 3 от 2021 г. на Научния съвет на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН.

Дисертацията се състои от увод, седем части, заключение с изводи, библиография, разделена в литература (13 заглавия), източници (26 заглавия) и електронни източници (4 заглавия) и приложение, съдържащо показалец и образци от теренни проучвания. Общият обем на труда включва 135 страници, 2 изображения, 199 046 знака (с интервалите).

Защитата на дисертационния труд ще се състои на от часа в зала на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, бул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17.

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

I. Обща характеристика на труда	3
Цел	3
Задачи	3
II. Теоретична основа на изследването	4
Методи, подходи	4
Диалектен материал	5
III. Съдържание на научния труд	6
Номинационна характеристика на алкохолните напитки (ракии и вина) в различните типове говори на българския език (с оглед на моделирането)	6
Номинационна структура на наименованията на алкохолните напитки (ракиите и вината) в социалните говори	11
Историческа характеристика на названията за видовете ракии и вина в говорите (с оглед на българската специфика – многообразие на продуктите и на техните наименованията)	15
Преглед на наименования на виното и ракията в старите (старобългарски и среднобългарски) източници	17
Лексемите вин(о) и раки(я) като ономасиологични мотиви на производни лексеми в речници на съвременния български език	18
За отношението на българина към прекалената употреба на традиционни алкохолни напитки, отразено в езика	19
Етнолингвистична характеристика на названията за вино и ракия (с оглед на символните им значения)	22
Заключение	23
Цитирани източници и литература в автореферата	25
Принос на дисертацията	27
Списък на публикациите по темата	27

I.Обща характеристика на труда

Проблемът за установяване на народните *модели* за назоваване на традиционните видове алкохолни напитки (вино и ракия) в *българските говори* досега не е бил обект на специално лингвистично изследване, въпреки че в известна степен е намерил отражение в проучванията на редица български автори като Олга Младенова (*Grapes and Wine in the Balkans: An Ethno-Linguistic Study, Етнолингвистичен въпросник по традиционно лозарство и винарство*), в статиите от сборника *Виното: История и вдъхновение* (доклади от Национална научна конференция с международно участие в гр. Русе, публикувани през 2016 година) и в две енциклопедични проучвания.

Целта на настоящото проучването е да бъде ексцерпиран (събран), описан и анализиран езиковият материал, но преди всичко с оглед на *моделирането*¹ на народните наименования, а също така и със семантиката на моделите на имената на алкохолните напитки по нашите земи.

Основните задачи за постигане на целта на дисертацията са:

1. Да се разкрие номинационната структура, като се посочат основните *модели*, по които се назовават понятията за видовете алкохолни напитки, т.е. да се установи връзката между лексикалното им съдържание и езиковата им форма чрез моделиране на названията.
2. Да се изнесат и обяснят всички диалектни *хипоними на хиперонимите вино и ракия* върху езиковата територия на българския език.
3. Да се посочи произходът на различните типове форми – *домашни, чужди, хибриди*. Въз основа на сравнението между моделите при вината и ракиите да се направят изводи за българския или чуждоезиков облик на всеки един от тях.
4. Във връзка с това да се извърши *словообразователен анализ* чрез очертаване на ономаσιологичния мотив на облиците, като се обърне специално внимание на формалната структура на създадените модели.

¹ Терминът „моделиране“ трябва да се тълкува като сбор от различните номинационни процеси, протекли при формирането на народните названия на алкохолните напитки (вино и ракия). Те са с различен обseg и ориентация към отделните дялове на езика – основно, разбира се, към лексикологията и лексикографията.

5. Да се направят изводи за *народопсихологическата характеристика* на българина въз основа на лингвистичните данни за отношението му към употребата на алкохолните напитки: положително или отрицателно.
6. Да се направят изводи за *многообразието на имената* на алкохолните напитки в българския език и най-вече за видовете ракии, които представляват интерес за определяне на националните приоритети на различните произведени продукти в Европейския съюз.

Анализът основно се извършва най-вече от номинационна гледна точка, която определя моделирането. Под термина *имена на алкохолните напитки* основно трябва да се разбират названията на традиционните видове вина и ракии, които многовековно битуват по българските земи и създават диалектното разнообразие, но в ярки системни модели. Най-новите *разновидности* на алкохолни напитки и на техните имена, чужди по произход, навлезли в последно време, не са предмет на анализ, тъй като голяма част от тях въобще не са известни в народните говори. В разработката е поставен специален акцент върху наименованията на ракиите, не само защото те са по-слабо проучени, но и с оглед на признаването на българския им приоритет в Европейския съюз въз основа на тяхното *многообразие*.

II. Теоретична основа на изследването

В методологично отношение в работата се използва комплекс от методи както със *синхронен* (съвременен), така и отчасти с *диахронен* (исторически) характер, за да може да бъдат анализирани поставените проблеми в повече аспекти, тъй като това изследване действително се опитва да подходи многопроблемно и многоаспектно.

От синхронните методи на първо място трябва да бъде посочен *дескриптивният* (*описателният*), който се използва за описанието на събрания диалектен материал. Синхронно са представени и прозрачните домашни словообразователни модели, в които ясно се оглежда ономаσιологичният мотив, т.е. този, който създава връзката с други съвременни лексеми.

От *диахронните* подходи частично се използва етимологичният, и то не с оглед на откриването на някакви нови етимологии (тъй като това вече е извършено много прецизно в БЕР), а за да бъде установено съотношението между многобройните домашни формации и по-малкото на брой чужди заимствания (при ракията), отразяващи в известна степен и възникването на производството на алкохолни

напитки по нашите земи или извън тях. Наличието на имена за разнообразни видове ракии само у нас и отсъствието на подобни или точни съответствия в други езици налагат прилагане на елементи от подходи като: *сравнително-историческия* (при славянските езици) и конфронтативния (съпоставителен) (при някои езици на Балканите като гръцки и турски). С *етнолингвистичния* подход пък са анализирани имената на вината като основа за ракиите, използвани при различни обреди със символни значения (*вино за преливка, блага ракия и т.н.*). Това богатство от проблеми и методологически решения определя и структурата на предложената многоаспектна работа (за представяне на моделите в *различните ѝ части* е използван *парадигматичният начин*).

Лексикалният диалектен материал е екскерпиран от:

- а) диалектни речници, научни архиви, статии, исторически сборници;
- б) лично събран на терен в гр. Банско; с. Горно Драглище, Разложко; с. Долно Дряново, Гоцеделчевско; с. Шишковци, Кюстендилско; с. Чупрене, Видинско; с. Старопатица, Кулско; гр. Трявна; гр. Хисаря; с. Паружда, Белоградчишко; гр. Златоград.

Структура на дисертационния труд: Дисертационният труд се състои от увод, седем части, заключение и приложение, съдържащо образци от теренни проучвания и показалец.

В увода се определят предметът, целите и задачите на изследването, мотивира се изборът на темата, уточняват се по-важните термини и методологични средства и се прави исторически преглед на винопроизводството по българските земи.

В първата част се извършва номинационна характеристика на алкохолните напитки в различните типове говори на българския език с оглед на моделирането.

Във втората се разглежда номинационната структура на наименованията на ракиите и вината в социалните говори.

Във третата част на дисертацията се прави историческа характеристика на видовете ракии и вина в говорите с оглед на българската специфика.

Четвъртата част е преглед на наименованията на виното и ракията в старобългарските и среднобългарските източници.

Петата част разглежда лексемите вин(о) и раки(я) като ономасиологични мотиви на производни лексеми в речници на съвременния български език.

Шестата част разглежда отношението на българина към прекалената употреба на традиционните алкохолни напитки, отразено в езика.

В седмата част се извършва етнолингвистична характеристика на названията за вино и ракия с оглед на символните им значения.

В заключението на дисертацията са обобщени резултатите от проучванията, свързани лексикалния материал, и са направени съответните изводи.

Апробация на изследването: Отделни части от дисертацията са публикувани във вид на статии в български и чужди сборници и периодични издания. По темата на дисертацията е представен доклад на Националните филологически четения за студенти и докторанти в Благоевград (2018).

Работата е обсъдена в Секцията за българска диалектология и лингвистична география в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин” към БАН с участието на диалектолози, старобългаристи и лексиколози.

III. Съдържание на дисертационния труд

Дисертацията се състои от:

Увод

Част I. Номинационна характеристика на алкохолните напитки (ракии и вина) в различните типове говори на българския език (с оглед на моделирането)

1.0. Номинационна характеристика на наименованията на ракиите в българските териториални говори

Основните начини (и признаци), въз основа на които се извършва новото именуване, се наричат номинационни. Те отразяват родовите (общите) белези за време, място, материал, вкус, цвят и т.н., т.е. те имат универсален характер. Частни случаи на номинационните признаци представляват ономасиологичните признаци (белези, мотиви). При тях се запазва само частично формата и най-общо значението, чрез основата (темата) на старата производна лексикална единица, превърнала се в мотив.

1.1 Чрез фразеологични словосъчетания

А) по произход на материала: *грòздова ракѝя* (БЕР 1: 284; ‘ракия от грозде‘; СБ, Софийско); *гю̀лова ракѝя* (БЕР 1:308; ‘ракия от гюл ‘роза‘; Странджанско); *джан̀кова ракѝя* (БЕР 1:356; ‘ракия от джанки‘; Пловдивско, Новоселско);

Б) по цвят на ракиите: *бя̀ла ракѝя* (Петково, Софийско); *жъл̀та ракѝя* (ЮЗ); *кехлиба̀рена ракѝя* (ЮИ);

В) по качество/ вкус на ракиите: *доб̀ра ракѝя* (общобългарско); *жеш̀ка ракѝя* (Кюстендилско, Самоковско); *лòша ракѝя* (Плевенско); *м̀ека ракѝя* (Лужнишко);

Г) по предназначение: *ж̀енска ракѝя* (ЮЗ); *м̀жска ракѝя* (СЗ);

Д) по брой на поръчаното или изпитото количество: *го̀ляма ракѝя* (100 мл) (общобългарско); *м̀алка ракѝя* (50 мл) (общобългарско); *посл̀една ракѝя* (общобългарско);

Е) в зависимост от времето на пиене: *ракѝено вр̀еме* (ЮЗ).

Ж) в зависимост от характера на обряда: *б̀ла̀га / сл̀адка / черв̀ена ракѝя* (ЮЗ, Търговишко, Търновско, Поморийско, Ловешко, Добруджа, Бесарабия);

З) по място на произвеждането: *дра̀мска ракѝя*; *п̀ещерска ракѝя*;

1.2. Чрез субстантивация на прилагателното име и пропускане на съществителното

А) по произход на материала: *малѝнова / малѝновата*; *мор̀енкова / мор̀енковата*; *слѝвова / слѝвовата*;

Б) по произход на центровете, където се произвежда: *слѝвенска*; *тро̀янска*.

1.3. Чрез деривация

А) прости формации: *дренчен(а) → дрен̀ченица*;

Б) сложни формации: *сп̀ирто-ракѝе* (БЕР 7:390).

1.4. Чрез заемане

А) изцяло чужди: *виш̀на̀п* (БЕР 1:157);

Б) частично чужди: *анасон̀лийка* ((БЕР 1:11) чрез тур. anason от гр. ανασονι (+ – ли от тур. + –ика от бълг.).

а. Родова характеристика на словообразователни модели от съществителни (и според отнасянето им към категориите и типовете)

Женски род

А) Модели със суфикс –ица (с разширен вариант –овица): *гю̀ловица*; *джй̀бровица*;

Б) Модели със суфикс –ица (с разширен вариант –еница): *грòзденица*; *ка̀леница*;

В) Модел със суфикс *-ка* (с разширени варианти *-овка*; *-енка*; *-инка//инка*; *-лийка*): *анасонлийка*; *гюловка*; *джибровка*; *дренченка*;

Г) Модел със суфикс *-ина* (с разширен вариант *-овина*): *кѝмина*; *кряушовина*;

Мъжки род

А) Модел със суфикс *-ак*: Моделът с посочения суфикс е представен само от две-три формации: две атрибутивни (*първа̀к* и *стѝна̀к* (*с(тѝна̀к)*)) и една субстанциална *слива̀к* (срв. *първа̀ ракия*; *тѝнка ракия* и *ракия̀ от слѝви*);

Б) Модел със суфикс *-ок*: *стѝно̀к* (*с(тѝно̀к)*).

В) Модели без суфикс (с нулев суфикс), но с префикс са девербалните формации: *препѝк*, *първотѝк*, *пѝток* (*пѝтока*). Някои от тях са от мъжки род (*пѝток*), а други вариативно могат да бъдат и от женски род (*пѝток* и *пѝтока*).

Във всички посочени досега начини, които бяха приведени, са отразени различни номинационни признаци, които се разглеждат поотделно, а те са създадени въз основа на: продукта, от който са направени (от тамянки – *тамя̀нковица*); поредността в процеса на приготвянето (*препѝк* ‘препечена, ракия, варена два пъти; върла, силна, остра ракия’); годишно време на приготвяне (*ма̀йска ракия* ‘ракия, в която се слагат малки зелени орехчета’); тяхното качество (*ѝджин* ‘силна ракия, която изгаря пиещия’); селището, от което произхождат (*сунгурла̀рска ракия*); от резултата, който имат върху пиещия (*пѝкница* ‘силна ракия, причиняваща ‘пукане’).

2.0. Номинационна характеристика на наименованията на вината в българските трейториални говори

2.1. Фразеологични съчетания (двусъставни именни номинати)

А) чрез епитетна домашна лексика към родовото название:

а) **Цвят:** *бя̀ло вѝно* (общобългарско); *сѝньо вѝно* (Поморийско); *чѐрно вѝно* (Белослатинско);

б) **Вкус/ качество:** *бо̀лно вѝно* (Великотърновско); *бла̀го вѝно* (Търговишко, Гюмюрджинско); *вѝно меда̀вино* ‘сладко вино’ (Белоградчишко, Пирдопско); *го̀ло вѝно* (Казанлъшко, Тетовско, Дупнишко);

γ) **Възраст:** *лу̀до вѝно* ‘младо вино’ (Великотърновско); *ста̀ро вѝно* (Дупнишко, Петричко).

δ) **Предназначение:** *жѐнско вѝно* ‘леко вино за жени’ (Ловчанско); *мѐжко вѝно* ‘тежко вино за мъже’ (Берковско).

е) Материал: *боровинково вино* (Софийско, Смолянско); *кърпивно вино* (Хисаря); *малиново вино* (общобългарско);

- чрез епитетна лексика с чуждоезичен елемент: *дамяново вино* (срвн. димят – гръц. – Плевенско); *гъмзово вино* (срвн. гъмза – тур. от араб. – Плевенско); *маврудо̀во вино* (срвн. мавруд – гръц. Асеновградско).

2.2. **Чрез универбизация:** *Гъмзовото е по-добро̀ от дамяновото.* (Видинско, Ломско);

2.3. **Чрез вторична номинация (преноминация).** Моделът отразява един от основните начини за именуване на различните вина. Най-честият случай е извършването на семантична метонимична деривация – виното носи името на продукта (плода), от който е направено:

А) С домашна лексика: *пелин* – 1. Билка; 2. Питие с тази билка (цялата българска езикова територия);

Б) С чуждоезична лексика: *димят*; *гъмза*; *мавруд*; *резекія* (чрез тур. от персийски); *карабунар* (тур.); *медок* (от фр.); *за̀рчин/зачѝнак* (от срхр.) – всички названия означават: 1. Сорт грозде; 2. Вид вино от това грозде.

2.4. **Чрез деривация (словообразуване).** При именуването на видовете вина в българските говори се забелязват значително по-малко модели.

а) Модел на домашна лексика: независимо, че родовото понятие ‘вино’ е от среден морфологичен род, повечето от названията за видовете вина са от мъжки род. Броят на изключенията (няколко съществителни от женски род) е незначителен. Имена от среден род не са отбелязани.

Мъжки род

- Модел със суфикс –ак// ’ак: *цѝпорак* (с ономасиологичен мотив цѝпор(и)) ‘джибри’; *резн`ак* (с ономасиологичен мотив реж(е) и фономорфологично редуване на съгласните ж//з);

- Модел със суфикс –ин// –ник: *пеленѝк* (с ономасиологичен мотив пелин); *воднѝк* (с ономасиологичен мотив вод(а) или вод(е)н);

- Модел със суфикс –аш: *пелина̀ш* (с ономасиологичен мотив пелин);

- Модел със суфикс –ач: *пелина̀ч* (с ономасиологичен мотив пелин);

- Модел със суфикс –ец: *мàрец* (с ономасиологичен мотив мар(на) или мар(ен));
- Модел със суфикс –ул: *маск̀ул* (с ономасиологичен мотив маск(ам) ‘натискам’);
- Модел без суфикс (нулев суфикс): *самотòк* (с ономасиологични мотиви сам(о) (се) точ(и)).

Женски род

Моделите за домашна лексика са разнотипни:

Модел със суфикс –ина //–овина: *медов̀ина* (с ономасиологичен мотив медов(а) или мед);

Модел със суфикс –ушка: *благ̀ушка* (с ономасиологичен мотив благ(а));

Модел със суфикс –ига: *пелен̀ига* (с ономасиологичен мотив пелин).

б) на заимствана чуждоезична лексика: С домашните суфикси, естествено те образуват хибриди (смесени българо-чуждоезикови формации). За разлика от предходния пункт, където материалът, с малки изключения, е основно от мъжки род, при хибридите преобладава женският граматичен род.

- Модел със суфикс –ка: *кадар̀ка* (с ономасиологичен мотив от албански произход от град (С)кадар); *алдж̀ирка* (с ономасиологичен мотив от френско-арабски произход от Алжир);

- Модел със суфикс –уш: *код̀уш* (с ономасиологичен мотив от гръцки произход от кок(ал));

- Модел със суфикс –ак: *зач̀инак* (с ономасиологичен мотив от сръбски произход от зачин(ем)).

По-голямото уточнение на чуждите лексикални елементи и по-специално за балканизмите при названията на вината се проявява, когато исторически се потърси народностният произход на номинатите. За това говорят ориентализмите, гърцизмите, румънизмите: *шар̀ан*; *шòр*; *шорè*; *шораб̀ия*; *шòс*; *шором̀ан* – всички свързани с турското *şıra*, ‘шира’; *турфанд̀а* ‘младо, неузряло вино’ срвн. тур.*turfanda* ‘скорозрял, ранозрял плод или зеленчук’ (Севлиево, Сливенско); *мис̀илец* ‘трикратно сладко вино’ срвн. тур.*müselles* ‘троен, трикратен’, а то от араб.*müselles* също (Могилово, Чирпанско); *бòяма* ‘боядисано, червено вино’ срвн. тур.*boya* ‘багра, багрило, цвят; *сюзмè* ‘средно вино, което вкисва бързо, не трае повече от година’ срвн. тур.*süzme* ‘нещо прецедено,

филтрирано‘; *ипсиме* ‘неферментирало вино‘ срвн. *ύψωμα* ‘нафора‘ (Гоце Делчев, Солунско); *кира̀ца* ‘гражданско, фино вино‘ срвн. *κεράτσα* ‘гражданка, госпожа‘ (Софийско, Гоцеделчевско, Драмско, Мелнишко); *кумандар̀ия* ‘вид хубаво вино‘ срвн. *κουμανδαρία* ‘сорт сладко кипърско вино‘; *турбур̀ел* ‘неизбистрено вино‘ срвн. рум. *turburél* ‘прясно, още неизбистрено вино‘, субстантивирано прил. със знач. ‘мътничък‘, умал. от *túlbure* ‘мътен‘ (Добричко, Силистренско); *л̀ингур* ‘безалкохолно вино‘ срвн. рум. *lingura* ‘лъжичар‘, произв. от *lingura* ‘лъжица‘, което произхожда от лат. *lingula* също (Дедово, Пловдивско) и др.

В имената на видовете вина се откриват следните номинационни признаци, оформящи моделите:

А. Състав (консистенция): *вод̀ник* ‘разводнено вино‘ (Брестовица, Пловдивско);

Б. Качество: *рез̀ак//рез̀няк//рез̀няк//рез̀нае//зарез̀н`ак* ‘вино, което реже‘ (Банат);

В. Произход (съдържание): *медов̀ина* ‘подобно на вино спиртно питие от мед‘ (Широколъшки район); *кърч̀ак* ‘домашно вино‘ (Смолянско); *тамъзл̀ък* ‘домашно вино‘ (Троянско);

Г. Цвят: *мавр̀уд* от гр. *μαύρος* ‘черен‘;

Д. Годишно време за произвеждане: *ра̀нгел(ово)* ‘силно вино от боровинки, шипки, малини и други плодове, което се слага достатъчно рано, за да може да бъде годно за консумация околкo Архангеловден (08.11.)‘ (Златоградско, Маданско, Смолянско).

До важен извод достигаме, когато направим сравнение между номинационната система, образувана от названията на различните видове *ракии* и системата на *вината* в българския език. Системата на имената за различните видове ракии основно има български характер, докато системата на вината е по-богата на чуждоезикови лексикални елементи.

Част II. Номинационна структура на наименованията на алкохолните напитки (ракиите и вината) в социалните говори

В тази част от работа се разглежда и групата наименования на ракиите и вината в социалните диалекти – в сленга //жаргона и в тайните професионални говори, които също не са от книжовен тип. Тези диалекти са характерни за отделни по-големи или по-малки затворени и обособени социални групи както в миналото, така и днес. Отделните

лица, свързани в едно цяло по производствени, професионални, корпоративни и други интереси, които се чувстват членове на това цяло, имат много общо в заниманията, интересите, мисленето си и пр. Всичко това се отразява и в тяхната реч. Така говорът на всяка социална група има свои отличителни черти, които дават основание да се говори за неин особен социален диалект (вж. по- подробно Стойков 1993: 337).

Съгласно класификацията на социалните диалекти, която прави Ст. Стойков в „Българска диалектология“ (вж. Стойков/ Stoykov 1993: 340-361), в обхвата на професионалните диалекти влизат: лексеми на изчезващи професии и занаяти (казанджийство, сапунджийство, дръндарство и др.), актуални за времето на проучване. В предговора на „Речник на българския жаргон“ (Армянов/ Armutyanov 1993: 4) Г. Армянов отбелязва, че: „(...) жаргонът се отделя очевидно от тайните занаятчийски и престъпнически говори и от професионалните диалекти, които имат съвсем други езикови и социални функции, макар да заема някои думи и изрази от тях.“

3.1. Даването на названия за различните видове традиционни алкохолни напитки в социалните говори се извършва, общо взето по познатите начини, т.е. чрез:

1. **Универбизация:** *жълтата* ‘ракия от сливи’ (ЮЗ), *белата* ‘ракия’ (пап. Прилепско, зид. Крушево);
2. **Вторична номинация** (преноминация). Най-честият случай е извършването на семантична метонимична деривация – напитката носи името на продукта (плода), от който е направено: *шүшля* 1. плод; 2. ракия (Смолянско); Възможно е преноминацията да се извърши и на базата на употреба на лично име като нарицателно: *цвета* ‘ракия’ (Шлегово);

3. Деривация (словообразуване)

а) прости формации (образувани чрез кондензация): *грозданка* ‘гроздова ракия’ (жарг.)²; *гроздоміцин* ‘гроздова ракия’ (жарг.); *джибромицин* ‘нискокачествена, долнопробна плодова ракия’ (жарг.); *ракицин* ‘ракия’ (жарг.) (думата няма мн.ч.); *сливомицин* ‘сливова ракия’ (жарг.).

² Тълкуването и привеждането на илюстративен материал от жаргона по Армянов 1993

Предходните названия са образувани по модела стрептомицин ‘вид антибиотик’: *скѝчовица* ‘уиски’ (жарг.); *шльѝковица* ‘долнопробна, некачествена ракия, направена от различни плодове, стари компоти, сокове и др. (жарг.).

б) сложни формации (композиции): *ка̀лопис* ‘вино’ (от *пѝйс* ‘пиво, питие’ и *ка̀ло̀* ‘добро, хубаво’) *Айнасъс ѝет калѝпизо* ‘Това е хубаво вино.’ (циг. Битолско, Охридско, Велешко, Крушево); *па̀рнопис* ‘ракия’, от *пар* ‘бял’ и *пѝйс* ‘пиво, питие’, (циг. Битолско, Охридско, Велешко, Крушево).

4. **Заемане от чужди езици.** По-ясно за проследяване е заемането в жаргонната лексика, тъй като формите в нея са „прозрачни“. При тайните социални говори ситуацията е значително по-затруднена поради смесването на компоненти от няколко езика, формиращи лексемата (отново чужди, но делитбата се извършва върху различни основи на делене):

А) Непроменени: *асмасу̀н* ‘ракия’ от тур. *asma*; Формите *шѝнтре*, *ша̀нтре* ‘вино’ от тур. *şarap* ‘вино’ (дюлг., пап. Дебърско); *шор*, *шорà*, *шорàбия*, *шорàман* ‘вино’ от тур. *şıga* ‘вино, шира’ (пап. терз. Прилепско, Дебърско); *ичкѝя* ‘спиртно питие’ от тур. *içki* ‘алкохолно питие, пиене’; *чьѝчя*, *чѝчо*, *чок*, *чѝчова*, *чѝче*, *чѝча*, *чѝнкъ* ‘ракия’ от ит. *ciociare* ‘смуча’ (Смолянско, Пирдопско, Брациговско); *цѝйка* // *чѝйка* от рум. *țuică* ‘сливова ракия с нисък градус’ (Шлегово, Добришко, Смолянско); *тарѝ* от циг. т(х)ари ‘ракия’ (циг. говор Битолско, Охридско, Велешко, Крушево).

Б) Хибридни кръстоски (Променени): *шампо̀анско* ‘шампанско вино’ (по модел – кръстоска от шампанско и шампоан; жарг.); *шанта̀нско* ‘шампанско’ (по модел – кръстоска от шампанско и шантан; жарг.).

3.2. Словообразователни модели в сленга

Женски род

А) Модели със суфикс –*овица*: *скѝчовица*, *шльѝковица*;

Б) Модели със суфикс –*ка* (с разширени варианти –анка, –арка, –ѝоска): *грозда̀нка*, *камена̀рка*, *търкальѝска*.

Мъжки род

А) Модели със суфиксоид –*цин* (по произход е от гр. дума *κύβης* ‘гъба’, играеща роля на суфиксоида): *гроздомѝцин*, *джибромѝцин*, *ракиѝн*, *сливомѝн* (жарг.), създаден хумористично по модела на аптечните продукти;

Б) Модели със суфиксоид –*ос*: *ракиджос* (жарг.).

Разбира се, не бива да се пропуска и фактът, че номинацията, както и при ракиите и вината, може да се осъществи и на базата на различни признаци, които притежава алкохолната напитка като:

А. Качество: *лѝта* ‘ракия’ (Кривопаланско, Стружко, Кратовско), *лѝтѝшка* ‘ракия’ (Шлегово, Кратовско);

Б. Резултат от пиенето: *каменарка*;

В. Състояние след пиенето: *търкальдска*; *гѝлчо*, *гѝлю* ‘вино’ (защото оставя пиещия без пари, гол; дюлг., Брацигово, мещ. Гоцеделчевско), *големан* (пиещият започва да се големее; дюлг., Брацигово, Смолянско, Пирдопско);

Г. Географски обект, от който произхожда: *ѝрдена*, *ѝрденка* ‘ракия’, *ѝѝрда*, *ѝѝрдуѝ* ‘вино’ по името на р. Йордан (бот., Прилепско, Битолско, Казанлъшко).

При названията на видовете спиртни напитки в българските социални говори се установява, че начините за номинация са разнообразни, но не толкова, колкото при названията за понятията ‘ракия’ и ‘вино’ в териториалните говори. При тях липсва именуване чрез фразеологични съчетания, но пък остава, било то и съвсем слабо застъпено, назоваването чрез субстантивация. Както и при номинирането на видовете понятия за ‘вино’, се открива преноминация. Общ извод е, че няколкократно по-трудно е да се изследват номинационните процеси в професионалните наречия и жаргона, предвид сложността на тяхното възникване – броят на социалните групи е голям, а броят на участниците в една група – малък. Независимо от различния произход на лексиката в тях (диалектна, книжовна, домашна, чужда) процентът на диалектната е много висок.

Част III. Историческа характеристика на названията за видовете ракии и вина в говорите (с оглед на българската специфика – многообразие на продуктите и на техните наименованията)

а. Видови названия за ‘ракия’ със славянски (и съответно български) генезис на ономаσιологичния признак

- *грòзденица* (БЕР 1:284) ‘ракия от джибри’ – срхр.грозд, слов.gròzd, рус.грозд, гроздь, укр.грóзно, грóзло, чеш.hrozen, словаш.hrozno. Значение ‘ракия’ е отбелязано само в българския език;
- *дря̀нковица* (БЕР 1: 440) ‘ракия от дренки’ – срхр.дријен, слов.drèn, рус.дрён, чеш.dřin. Значение ‘ракия’ има само в български език.
- *крушòвица* (БЕР 3:31) ‘ракия от круши’ (Полетници, Кюстендилско) – срхр.крушка, чакав.крушва, словен.grûška, рус.груша, укр.груша, чеш.hruška, праслав.*grušā: krušā; Значение ‘ракия’ се открива само в български език.

б. Наименования за видове ракии, заети от други езици

А) Изцяло заети

- *вишинàп* (БЕР 1: 157) ‘питие вишновка’ – от тур.vişnab, а то от перс.vişne-ab ‘черешова ракия’;
- *ичкiя* (БЕР 2: 94) ‘спиртно питие’ – от тур.içki ‘питие, пиене, от гл. iç-mek ‘пия’;
- *ракия* (БЕР 6:169 общобългарско) ‘силно алкохолно питие’ (с различни фонетични варианти):
- *шпирт* (БЕР 7:389) ‘силна ракия’ (Доброславци, Софийско) – от лат.spiritus.

Както е видно, заемките са по-малко наброй от домашните названия. При това при тях и разнообразието от облици е незначително.

Б) Частично заети (хибридни) форми

По-голямата част от облиците са с чужда основа и български суфикси.

- *анасонлiйка* (БЕР 1:11) ‘ракия с анасон’ – чрез тур.anason от гр.ανασόνι;
- *гюловица, гюловка* (БЕР 1:308) ‘гюлова ракия’ (Хесекия, Странджанско) – чрез тур. gül от перс.gul ‘роза’;
- *джанковица* (БЕР 1: 356) ‘джанкова ракия’ (МИ Плочник, Пловдивско) – от тур.saneriği също, съставено от san ‘душа; нещо меко, сладко’ и erik ‘слива’;

И хибридните наименования също са по-малко на брой в сравнение с домашните названия.

с. Видови названия за ‘вино’ със славянски генезис

А) Броят им не е особено голям, като се има предвид многовековното битуване на напитката както в Европа, така и на Балканския полуостров, и по-специално по българските земи.

- *благушка* (БЕР 1:52) ‘гроздов сок, вино’ (Банско) – срхр.благ, словен.blag ‘благороден’, рус.благой, благо ‘добро; благо’ – преслав.*bolgъ. Значение ‘вино’ се открива само в български език.
- *вино медовино* ‘сладко вино’ (Плешивец, Белоградчишко; Челопеч, Пирдопско; Угърчин, Ловешко) – срхр.медовина, чеш.medovina. – произв.от праслав.*medu. Значение ‘вино’ се открива само в български език.
- *водник* (БЕР 1: 168) ‘вид разводнено вино’ (Брестовица, Пловдивско) – срхр.вода, словен.voda, рус.вода, чеш.словаш.voda, праслав.*vodā. Значение ‘вино’ е регистрирано само в български език.

Б) Изцяло заети наименования за ‘вино’ от други езици

- *вино* (БЕР 1:149) ‘пиво от ферментирал гроздов сок’ – заето от лат.vinum, сродно с гр.(φ)οῖνος;

- *бояма* ‘боядисано, червено вино’ – от тур.boya ‘боя, багрило’;
- *басма* ‘безалкохолно вино’ – от тур.basma, произв.от гл. basmak ‘притискам’;
- *дели боран* (БЕР 1: 337) ‘непрекипяло вино’ (СИ) – от тур. deli ‘палав, буен’ и унг.bor ‘вино’ .;

Към изцяло заетите наименования могат да бъдат добавени и разпространяващите се в ново време имена на нови винени сортове и на вината, произвеждани от тях - *аликант буше, барбера, вранец, гаме ноар, гран ноар, гренаш, долчето, евмолпия, зинфандел, каберне совиньон, каберне фран, каринян, карменер, корвина, малбек, мерло, молинера, мурведър, неболо, пино мъоние, пино ноар* и много други, които обаче не типизират картината, защото не са народни названия.

От направената характеристика на видовете наименования за ‘ракия’ и ‘вино’ става ясно, че при именуването на ракиите преобладават домашна (българска) или хибридна

(с известни чуждоезични елементи) лексика, докато при вината се наблюдава по-ярко заемане от чужди езици, особено в ново време.

Част IV. Преглед на наименования на виното и ракията в старите (старобългарски и среднобългарски) източници

а. Наименования на виното в старите източници

Виното като напитка се открива значително по-рано по нашите български земи, за което свидетелстват и различни писмени паметници от старобългарския и среднобългарския период. Познато е преди това още от епохата на Античността. То затвърдява своето присъствие, през Средновековието като символ, олицетворяващ кръвта Христова. Появяват се нови винени продукти и съответно с названия и в най-ново време. Различните типове стари български писмени паметници и речниците за различни епохи отразяват най-вече родовото наименование на виното. Сведения за виното – какво представлява, как да се употребява или да не се пие се откриват и през трите периода на българския книжовен език. За ракията, като значително по-късна, сведенията са ограничени.

Историческите сведения за ракията са оскъдни и относително по-нови. Това се дължи на факта, че този тип питие е „донесен“ на по-късен етап – след нахлуването на османските турци, затова и материалите, свързани с него, не са така изчерпателни, както за виното.

От изнесените в тази част материал става видно, че покрай родовото название *вино*, което битува през целия писмен период, се появява спорадично и родовото име *ракия* в по-късните паметници през 17. – 18. век – факт, който е свързан с появата на десигната по нашите земи в по-късно време.

В лингвокултурологичен план виното попада в основната за периода християнска парадигма. И това е съвсем естествено предвид факта, че тази добре позната алкохолна напитка е възприемана от вярващите като символ на кръвта Христова. Затова голяма част от примерите са свидетелства за употребата на виното в хода на различни религиозни (литургически) нужди и практики от празничния (в най-общ смисъл) живот на християните. Интересното е, че все пак въпреки строго регламентираното му приложение и въведените забрани, продиктувани от морални поучения, виното успява да навлезе и в ежедневието на българина като част от неговия хранителен режим – вино, хляб, масло.

Названията за ракия се документират по писмени прояви на народно-разговорния език – преди всичко в дамаскините и в бележките на книжовниците. Ясно личи, че това спиртно питие не успява да достигне сакралните нива на своя предшественик и да придобие неговите верски очертания.

Част V. Лексемите вин(о) и раки(я) като ономасиологични мотиви на производни лексеми в речници на съвременния български език

При словообразуването самият процес на именуване се осъществява с помощта на различни ономасиологични белези (мотиви), които пренасят част от формата и значението към новата лексикална единица от изходната дума. Благодарение на такъв тип лингвистичен развой езикът се обогатява и допълва с нови понятия (предимно видове).

А) Производни формации с ономасиологичен мотив вин(о)

5.1.Субстантивн лексеми с основа вин(о): *винàр* (РБЕ 2:187) // *вìнар* // *винàр* ‘този, който обича да пие вино’; *винàр* // *вìнар* // *вìнър* ‘този, който произвежда и продава вино’; *винàрин* // *винàр* ‘ън ‘този, който обича да пие вино’ и др.

Към тези случаи трябва да прибавим и съчетанията от две думи: *ба̀бино вìнце* (БЕР 1:149) ‘раст. здравец; словосъчетание от епитет и умалително съществително име; *вìно-жìто* (РНГ 5:71) ‘небесна дъга‘ композит от съединението на две съществителни имена; *вìно-ракìя* (БЕР 1:149) ‘небесна дъга‘ (поради вярването, че когато се появи небесна дъга, ще има изобилие от вино и ракия) композит от съединението на две съществителни имена.

Особен лексикален дял съставят и следващите местни имена: *Вìнища* (Санданско), *Вìнище* (Монтанско), *Вìнища* (Кочанско), *Винàя* старото име на Обнова (Плевенско), *Винката* (Санданско), *Виновград* (Свогенско), *Виноград* (Трънско), *Вино̀гради* (Разложко), *Виноградище* (Белоградчишко) и *Винякът* (Асеновградско).

5.2.Адективни лексеми с основа вин(о): *винàрски* (РБЕ 2:187) ‘който се отнася до производство и продажба на вино’; *винèв*// *тиняв*(РБЕ 2:187) диал. винен ‘който е от вино, съдържа вино, подходящ за произвеждане на вино или има такъв цвят’ и др.

Названия *винàр* // *винàрин* // *винàрко* // *винард̀жийа* // *винад̀жийа* // *виноп̀иец* // *винап̀ийник* // *виноп̀ийа* // *виноп̀ийца* оформят синонимен ред със значение ‘този, който

обича да пие вино' в българските говори. Част от материала е ексерпиран от книгата на М. Тетовска-Троева „Десубстантивни деятелни имена в българските говори. *Nomina actoris*. Изд. на БАН. 1992 и от Л. Василева „Българско словно богатство. Словообразователни хетероними в българските говори“. Мултипринт ЕООД, 2009.

Б) Производни формации с ономасиологичен мотив *раки(я)// ръки(я)// реки(я)*

5.3.Субстантивни лексеми с основа *раки(я)*: *ракеджие* (БЕР 6:169) ‘човек, който продава или купува ракия’ фонетичен вариант на ракиджия; *ракиджийница* (РСБКЕ 3:85) ‘помещение, където се произвежда ракия; ‘*ракиджия* (РНГ 5:71) ‘човек, който продава или купува ракия’ и др.

Към тези лексеми трябва да прибавим и следните съчетания: *блага ракия* (БЕР 6:169) ‘ракия с мед, която се пие през нощта на сватбата (или в понеделник след сватбата), ако булката е излязла девствена; словосъчетание от епитет и съществително име; *скума ракия* (БЕР 6:169) (Геров) ‘върла, люта ракия’ словосъчетание от епитет и съществително име; *спирто-ракие* (БЕР 6:169) ‘спирт’ композит от две съществителни имена; *топъл ръкийъ* (БЕР 6:169) ‘ракия, която се пие след първата брачна нощ на младоженци, ако невестата е честна’; словосъчетание от епитет и съществително име.

5.4.Адективни лексеми с основа *раки(я)*: *ракиен* (РСБКЕ 3:85) ‘който е от ракия, който съдържа ракия’, ‘който е предназначен за ракия’, ‘който е свързан с производството на ракия’.

От изнесените примери за производни лексикални формации, в ново време с ономасиологични мотиви *вин(о)// раки(я)// ръки(я)// реки(я)* става ясно, че тези случаи продължават да са продуктивни, т.е. налице е образуване на нови съществителни и прилагателни имена или съчетания от тях както в българските говори, така и в целокупния български език.

Част VI. За отношението на българина към прекалената употреба на традиционни алкохолни напитки, отразено в езика

А. Модели от фразеологични съчетания, свързани с пиянството:

Като брой фразеологичните единици, разглеждащи пиянството, не са много, но за сметка на това могат да се групират на базата на различни признаци и да се приемат за представителна извадка.

- Фразеологични словосъчетания асоциирани с животно чрез сравнение: „пиян като...“ *свиня*, а оттам може и преносно *змей*; *змия*; *смок*; *бръмбар* (да последвам бръмбара).
- Фразеологични словосъчетания, свързани с някаква физическа характеристика на пиещия: *надувам бузите*; *лапнал (захапал) джама*; *губя фокус*; *завъртвам тавана*; *пиян като тараба*, *гьон*, *гьостерица*, *крушка*, *кроставичка*, *мотика*, *талпа*, *тиква*, *тупан*; *по две чаши и вече съм буки*.
- Фразеологични словосъчетания, намекващи за (трудова) дейност или действия: *лея плоча*; *скъсвам лентата*; *качвам се на черешата*; *нарязвам се*.
- Фразеологични словосъчетания сравнения, свързани с етническа характеристика: *да се оциганя*; *пиян като казак*.
- Жаргонни фразеологични словосъчетания: *Мата Хари*; *Мортал Комбат*; *Змей Горянин*.

Основно примерите са търсени и заимствани от работата на Веса Кювлиева „Фразеологизмите в българския език“ (1986) и „Речник на българския жаргон“ (1993) на Георги Армянов.

Б. Български пословици и поговорки (основно примерите са от П.Р.Славейков – „Български пословици“ (2003))

а) отрицателна характеристика (в преобладаващия брой случаи)

- **за израз на налудничаво, глупаво състояние:** *Виното и мъдрия влудява*; *И лудият бяга от пияния*.
- **неадекватна самоувереност:** *Пила козата вино, че търси вълка да се бори*; *Що мисли трезвен, пиян го казва*.
- **пагубно влияние:** *Всичко до време – пиянството до гроб*; *Първо човек пие вино, после виното пие вино и накрая виното пие човека*; *Пиянството е от чума по-лошо*.
- **нищетата (гладът като резултат от пиенето):** *Дели Марко вино пие, децата му трици лижат*; *Чаша пълна – жена гладна*.

В изобилието от народни умотворения не липсват и такива, които изразяват различни степени на иронично (пренебрежително) отношение към алкохолните напитки, а дори някои от тях са директно предупреждение за въздържание от употребата им: *В механа бил, вино не помирисал*; *Пий, без да се напиваш*; *Пази Боже от пияна жена и от бясна свиня*; *Пияна душа, Бог я не слуша*.

б) положителна характеристика (по-малко на брой случаи)

Позитивната нагласа на българите към алкохола е слабо изразена в посочените случаи. По тази причина почти не се откриват примери, свидетелстващи за наличието ѝ. Тук са приведени само няколко, смисълът, на които е категоричен: *Бистра водица – мирна главица; Благословено вино, проклето пиянство; Виното е божия кръв; Наздраве за здраве!; Червено вино – червени бузи.*

В. Негативната лексика в лексикографията (лексико-морфологичен състав по части на речта на лексемите с отрицателна семантика) – с оглед на наличието или отсъствието им основно в Речник на българския език, БАН, а също така и някои други български тълковни речници)

Съществителни имена:

алка̀ш; алкохоля̀нка; антифр̀из; бекр̀ия; гипс; гь̀дстерица; дел̀ибекрия; з̀елка; ичкидж̀ия; кам̀ила; мот̀ика; пиянд̀ур; пия̀ница// пѝеница; пия̀нка; пия̀ч; по̀ркаджия; порка̀ч; Съществителни с народна характеристика, но влезли и в сленга: с̀юнджер; та̀лта; телев̀изор; тик̀ва; ипиц; ца̀йга.

Глаголи:

вр̀звам; нак̀ърквам се; нап̀орквам се; наръз̀вам се; насв̀ятквам; натараля̀нквам; сенатр̀ясквам се; наф̀ирквам се.

Редки случаи като: *накв̀асвам; налюсквам се; олѝвам се.*

Глаголи като *у̀дрям, вр̀звам, цо̀кам, опл̀есквам* са навлезли и в сленга.

Като изцяло жаргонна лексика се сочи: *(га)вр̀твам; (из)п̀оркам; гр̀мвам; д̀ъня; жу̀ля.*

Прилагателни имена и причастия в роля на прилагателни: *пия̀н, нак̀ъркан, наделка̀л, наскуба̀л, опу̀лил, ошлока̀л.* Като по-сленгови се чувстват *анесезѝран, мато̀, гипсѝран, успя̀л, наджа̀пан* и др.

Категорията на наречията е представена от единични случаи, дублиращи по форма прилагателните.

В тази част са разгледани и приведени изключително многобройни примери за отрицателното отношение на българина към прекомерната употреба на спиртни напитки на базата на езиков материал – думи, фразеологични съчетания, паремии, пословици и

поговорки. В народните разбирания трайно и непоклатимо е засвидетелствано мястото на виното и ракията – те са неизменна част от празничния обред, но въпреки това на тяхната свръхупотреба се гледа с лошо око. Причината е ясна – те могат да доведат до осъдително морално поведение, което лесно може да се отрази и на трудоспособността, а с и това до обедняването, т.е. налице е и чисто материално обяснение

Част VII Етнолингвистична характеристика на названията за вино и ракия

(с оглед на символните им значения)

Под *символно значение* на имената тук се разбира онова наивно значение, с което народът възприема в семантично отношение неистинския смисъл на названията (в случая – за вино и ракия) съобразно своето примитивно разбиране за същността на предметите и явленията от заобикалящия го свят. За разлика от *енциклопедичното лексикално значение*, което се изгражда върху научна основа, символното значение отразява редица ненаучни, първични народни представи за реалиите и за притежаваните от тях особености и черти, които нямат нищо общо с обективните им качества. Символното значение, общо взето, е *многоаспектно* и има много широко семантично поле.

Символни значения на названията за вино

Тези значения са характерни както за предхристиянския (езическия), така също и за християнския период. В първия период символът се свързва с бога на виното Дионис(ий) – върховно божество на траките, което по-късно става и един от гръцките богове, олицетворяващи с хтоничното (земно) женско начало, (изразяващо се в непрестанната смърт и възраждане на земята и на природата – чрез смяната на сезоните). Негов враг, но и подражател на тази представа е Орфей (Аполон) – наследник на дионисовите тайни пиршества (много по-късен, средновековен наследник става Трифон Зарезан; на неговия празник в календара се извършва зарязването на лозята, с което започва новата селскостопанска работа по полето).

А) Виното като *символ на плодородие, изобилие, богатство на земеделската реколта.*

Б) Виното като *символ на кръвта на жертвата (курбан – човешки или животински)*

В) Виното като *символ на пречистване*

Г) Виното като *символ на връзката между двата свята – реалния и отвъдния.*

Д) Виното като *символ на физическото здраве, живот и виталност.*

Ж) Виното като *символ на промяна, знак за ново начало*.

Символни значения на названия за ракия

Самостоятелно символни значения на ракията, а не като спътник на виното, се открива само в няколко случая, поради по-късната си поява на Балканите:

А) Като *символ на чистотата със своя бял цвят*, ракията се превръща и в знак за отбелязване на *непорочността* на булката при първата брачна нощ на младоженците, която фактически става достояние на цялото село с изпълнението на обичая *блага//сладка//топла ракия*.

Б) *Самостоятелно* ракията участва символно в празника от църковния календар *Варвара* (Варварица, Варваринден, Женска Коледа), посветен на св. Варвара – *покровителка на детските болести, от които най-вече шарката*. „За да умилостивят и прогонят баба Шарка, жените приготвят на Варвара обредно вариво *варвара* от различни житни и бобови зърна, подслаждат го с мед и го раздават на съседи и деца. В Софийско и Дупнишко нечетен брой деца палят голям огън на кръстопът, сваряват всяко в свое (или общо) гърне леща (боб) и хапват по три зърна. При огъня майките им раздават царевични пити и *ракия*.“ (БМ – ЕР: 47).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Многоаспектният анализ, извършен в хода на работата досега, хвърля обилна светлина върху основния проблем – установяването на *моделите за назоваване* на традиционните напитки – виното и ракията в българските диалекти. Специално внимание е обърнато на разкриване на номинационната структура на *имената за разновидностите на ракията* по две причини: а) отсъства разработка по този въпрос и б) налице е интересът на Европейския съюз за определяне на приоритета на този национален продукт на общия пазар.
2. С помощта на комплекс от методи (синхронни и диахронни) върху обилен материал са систематизирани не само родовите названия (хиперонимите), но най-вече видовите имена (хипонимите) на двете народни напитки. Богатството от наименования проличава и от приложения в края на труда Показалец.

3. Начините за номинация, създаващи моделите за имената на ракиите, имат широк диапазон. Те се осъществяват чрез фразеологични съчетания (*сливова ракия, ракия от сливи*); субстантивация (*сливовата*); деривация (*сливовица*); пряко заемане от чужди езици (*джанерик 'слива'*); хибридизация (*джанковица*); десуфиксация (*препек*). Голяма роля за одомашняването на чуждиците чрез изграждане на хибридни модели играе словообразуването. Подобни са номинационните модели и при названията за видовете вина.

Разликата между моделите за названията на ракиите и на вината се състои във факта, че при първите, където преобладават славянските (респективно българските) облици най-широко е действието на деривацията, а при вторите – тя има ограничени размери.

Номинационните признаци и при имената за ракиите и при имената за вината са подобни – създадени са най-вече въз основа на името на продукта, от който е направена ракията (*моренковица*), поредността в процеса на приготвянето (*първак, патока*), качеството (*люта*), селището (*пещерска, драмска*), резултата върху пиещия (*скоросмъртница, пукница*). При вината: цвета (*червено, бяло*), вкуса (*благо, пребито, горчиво*), предназначението (*мъжко, женско*) и т.н.

При названията на двете реалии в социалните говори номинационните признаци общо взето са същите, но ономазиологичните са силно оцветени с емоционалност, с неочаквана обвързаност и духовитост (*скочовица, грозданка, търкальоска*). Словообразуването в много случаи при тях е композитно и е резултат от кръстосването на насъвместими в семантично отношение елементи (*джибромизин* – за ракия; *шампоанско* – за вино). Една част от жаргонизмите е отразена в многотомния Речник на българския език, а друга – не е намерила място.

4. Разглеждането на проблема в исторически аспект води до извода, че в старите паметници (от старобългарски или среднобългарски период) се откриват само хиперонимите **вино** и **ракия**, но не и хипонимите им. Имената на видовете ракии са отразени частично само в речниците на съвременния български език, което е логично с оглед на по-късната поява на продукта по нашите земи. За сметка на това обаче наименованията на видовете ракии са многобройни.
5. Българското многообразие и разнообразие на видовете ракии води съответно до голям брой наименования за тях по говорите (има се предвид наличието на

множество *хетероними*, т.е. множество названия за един и същ десигнат (*джибровица, комовица, коминица, пръщенка* и др.). Независимо от славянските корени и основи на думите тези названия не се намират в етимологичните речници на тези страни, което би могло засега да се смята, че това е преди всичко българска специфика.

6. Проблемът за диалектните имена на алкохолите в български създава друг интересен проблем – за наименованията на консуматорите на виното и ракията. В зависимост от отношението към преклената употреба на алкохола (а то е отрицателно) и създадените думи за консуматорите също са много на брой. Те са експресивни и негативни.
7. Пренатоварени с наивна народна семантика са наименованията за вино и ракия в българския диалектен език. Символните им значения са многобройни и повечето от тях са свързани с религиозните (християнските) битови празници или с реликтни суеверия.
8. Що се касае до най-важния извод, свързан със структурата на названията за вино и ракия, трябва специално да посочим, че при тях са налице всички модели, които могат да се открият и в общата теория за номинацията като наука.

Цитирани източници и литература в автореферата:

Източници:

1. Армянов 1993: Армянов, Г. Речник на българския жаргон. С., ИГ 7М+Логис, 1993
2. БЕР: Български етимологичен речник. (т.1-т.8) 1971-2017. С., БАН
3. Василева 2009: Василева, Л. Българско словно богатство. Словообразователни хетероними в българските говори. С. Мултипринт ЕООД, 2009.
4. Геров 1908-1975: Геров, Н. Речник на българския език (т.1-т.6) 1908-1975. С., Български писател
5. Гъбюв 1900: Гъбюв, П. Принос към българските тайни езици. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, XVI–XVII. София.
6. Иванов 1986: Иванов, Й. Български тайни занаятчийски говори. С., БАН, 1986
7. Карастойчева 1982: Карастойчева, Цв. Словопроизводство в българския младежки сленг. В. Търново, УИ ВУ „Св.св Кирил и Методий“, 1982
8. Костов 1956: Костов, К. Цигански думи в българските тайни говори. – В: Известия на Института за български език, кн. 4, София, БАН.

9. Кювлиева-Мишайкова 1986: Кювлиева-Мишайкова, В. Фразеологизмите в българския език. С., Народна просвета, 1986
10. РБЕ: Речник на българския език. (т.1-т.15). 1977- 2014 С., БАН
11. РБЕ: Речник на българския език. (т.1-т.3). 1977-1981 С., БАН
12. Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст от Тихонравовия дамаскин). 2012. С., Валентин Траянов
13. Славейков 2003: Славейков, П. Р. Български пословици, С., Захарий Стоянов, 2003
14. Стоименова 2017: Стоименова, Н. Нов речник на уличния жаргон, С., Милениум, 2017
15. Стойнев 1994: Стойнев, А. Българска митология. Енциклопедичен речник. С., 7М+Логис, 1994
16. Тетовска-Троева 1992: Тетовска-Троева, М. Десубстантивни деятелни имена в българските говори. *Nomina actoris*. С., Изд. на БАН, 1992
17. Шишманов 1895: *Шишманов, Ив.* Бележки за българските тайни езици и пословечки говори. – В: СБНУ, XII, София.

Литература:

18. Кочев 1992: Кочев, Ив. Словообразователен тип и словообразователен модел –В: Български език, кн.2, 1992
19. Кочев 1971: Кочев, Ив. Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име. –В: ИИБЕ, книга XX. С., БАН, 1971
20. Кочев 1969: Кочев, Ив. Гребенският говор в Силистренско – В Трудове по българска диалектология, книга V. С., БАН, 1969
21. Кочева, Кочев 1978: Кочева Е., Кочев Ив. Към характеристиката на словообразователния модел –В: Славистичен сборник по случай VIII Международен конгрес на славистите в Загреб, С., БАН, 1978
22. Кочева-Лефеджиева 2004: Кочева-Лефеджиева, А. Немски лексикални елементи в българските говори. С., МУЛТИПРИНТ ЕООД, 2004
23. Младенова 1998: Младенова, Олга. *Grapes and wine in the Balkans An Ethno-Linguistic Study*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1998
24. Попова 2012: Попова, М. Теория на терминологията. В.Търново, ИК Знак 94, 2012

25. Попова 1990: Попова, М. Типология на терминологичната номинация. С., БАН, 1990
26. Стойков 1993: Стойков, Ст. Българска диалектология.С., БАН, 1993

Принос на дисертацията

1. Дисертационният труд е първото самостоятелно и цялостно монографично изследване на традиционните алкохолни напитки (вино и ракия) в българските говори – териториални и социални.
2. Установяват се номинационните модели на народните названия на алкохолните напитки (вино и ракия) като са налице всички модели, които могат да се открият и в общата теория за номинацията като наука.
3. Имената на традиционните алкохолни напитки са разгледани в исторически (чрез старите писмени паметници) и социален (чрез пословиците, поговорките и отношението на българина към прекомерната употреба) контекст.
4. Изследването е извършено върху лично събран на терен и ексцерпиран от публикувани и архивни източници диалектен материал.
5. Приведени са диалектни образци от теренни проучвания на имената на традиционните алкохолни напитки.

Списък на публикациите по темата на дисертацията

1. *Номинационна характеристика на понятията за видовете ракии в българските говори* – В: Сборник с доклади от конференцията Национални филологически четения за студенти и докторанти Югозападен университет 2017-2018;
2. *On the Balkan character of naming the types of wine in Bulgarian dialects* – В: Балканско езикознание. кн.1, том 58 (2019);
3. *Номинационна характеристика на понятията за традиционни алкохолни напитки в българските социални говори* – В Български език. кн. 3. 2019.